

Василь Сухомлинський

СЕРЦЕ
ВІДДАЮ
ДІТЯМ

Книга «Серце віддаю дітям» — педагогічне кредо й водночас педагогічний заповіт Василя Олександровича. Автор розповідає про виховання людини — від моменту, як та побачила світ, і до її громадянської зрілості. Червоною ниткою крізь цю працю проходить ідея становлення душевного стрижня Людини — її думок, переконань, почуттів, естетичних поглядів і смаків.

Автор вчить, як виховати Щасливу Людину, як досягти того, щоб у нашому суспільстві не було жодної людської особистості з порожньою душею.

УДК 37.01
С 914

© «Акта», видання, 2012
ISBN 978–966–8917–49–3

ЗМІСТ

Ольга Сухомлинська. У пошуках справжнього 5

I. «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ»

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ 24

Робота над рукописом 461

II. РЕДАКЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ

Листування з видавництвом з НДР 482

Рецензія на книгу в НДР 492

Листування з видавництвом «Радянська школа».
Рецензії та відгуки на рукопис
«Серце віддаю дітям» 504

III. ПОДАЛЬША ДОЛЯ КНИГИ

Бібліографічний покажчик видань
книги «Серце віддаю дітям» 529

Бібліографічний покажчик публікацій
про книгу «Серце віддаю дітям» 534

У ПОШУКАХ СПРАВЖНЬОГО

Усеукраїнська асоціація імені Василя Сухомлинського ось уже двадцять років проводить велику роботу з вивчення, поширення та творчого розвитку ідей Василя Олександровича Сухомлинського. Здаючи собі справу з того, що твори педагога мали величезний успіх не тільки в минулому, а й сьогодні запитувані багатьма вчителями, вихователями, викладачами, і бачачи, що в Україні вони тривалий час не перевидаються (крім художніх мініатюр), Асоціація вирішила заповнити цю прогалину й підготувати до друку одну з книжок Василя Олександровича. Ми вибрали твір, який найповнішою мірою характеризує і особистість Сухомлинського, і його педагогічні ідеї, — книгу «Серце віддаю дітям». Уперше в радянській Україні вона вийшла у видавництві «Радянська школа» (Київ) іще за життя Василя Олександровича влітку 1969 року. 2 вересня 1970 його не стало.

Підготовку нового видання книжки «Серце віддаю дітям» Асоціація довірила мені, дочці Василя Олександровича. Попри свою надзвичайну популярність, книга має дуже непросту історію створення та видання, яка заслуговує на окрему розмову. І хоча перше видання було прижиттєвим, виникли питання, стосовно автентичності тексту, його відповідності оригіналу.

Працюючи з матеріалом, заглиблюючись у всі нюанси, я, скільки мала снаги, максимально вивчила всі його складники і дійшла висновку, що треба опублікувати всі документи, що стосуються книжки. Це дасть нам змогу не тільки набагато більше дізнатися про Василя Олександровича і його книгу, а й продемонструє, “як це відбувалося в СРСР”.

Наше видання складається з трьох частин. У першій частині поміщено первісний, автентичний текст книжки «Серце віддаю дітям», такий, яким його написав Василь Олександрович. Сюди ж задля більшої наочності та наближення до майстерні педагога включено і матеріали, що розповідають про його працю над рукописом, про конкретних дітей — його вихованців.

Наступним завданням було показати шлях рукопису до видання, який розтягнувся на кілька років. Цей шлях був непротим і для Василя Олександровича, і для тексту його книжки. До цієї другої частини увійшло листування Сухомлинського з видавництвами і рецензії на книгу.

І, нарешті, в третій частині розміщено матеріали, за якими можна простежити долю книжки «Серце віддаю дітям» після її публікації в 1968–1969 роках, а також бібліографічний покажчик рецензій і відгуків на неї.

Хоча книгу вивчали, аналізували різні дослідники, популяризатори педагогічної науки і вчителі-практики, перш аніж перейти до історії її виходу у світ, хотілося б трохи розповісти про сам твір і його зміст.

Після більш як сорока років від моменту видання книжка «Серце віддаю дітям» і досі перебуває в контексті сучасної освітньої та виховної проблематики. Відомо, що вона присвячена підготовці дітей до школи та ідеям навчання і виховання дітей у початкових класах. Здавалося б, нічого незвичайного в цьому немає. Проте сам підхід педагога, його стилістика, концепція, разом із вільною і простою манерою викладу, були такими незвичними для радянської педагогічної літератури, що після знайомства зі змістом книги першою реакцією найчастіше був подив, а іноді — навіть відторгнення, особливо в тих, хто мав ухвалювати рішення

про публікацію рукопису, поданого Василем Олександровичем.

7

У книзі «Серце віддаю дітям» Василь Олександрович виводить дітей за стіни класу, школи, розкриває перед ними навколишній світ у всьому розмаїтті його проявів і рухів, воліючи пробудити в дитини допитливість, пізнавальні здібності й можливості, які дрімали до певного часу. Він як учитель керує цим процесом, майстерно спрямовуючи його в потрібне річище, перебуваючи при цьому на задньому плані, спонукаючи активність дітей і створюючи у них відчуття, що це вони самі міркують, роблять відкриття, тобто рефлексують. Він створює інтелектуально-духовне поле, в якому постійно присутні природа, люди, діти, вчитель, тварини і птахи. Це поле наче пульсує, відображаючи, викликаючи, пробуджуючи думки, почуття, емоції. Це все великою мірою стосується й «Школи радості» — дошкільного року, коли шестирічні діти просто спілкуються з учителем, не скуті програмами, навчальним планом. Такий самий підхід стосується й початкового навчання («Роки дитинства»), коли дитина вже здобуває систематичну освіту, а вона також, на думку Василя Олександровича, не повинна асоціюватися тільки з класною кімнатою, шкільною дошкою (в класі треба створювати особливі умови для маленьких дітей), а бути максимально наближеною до джерел думки і почуттів — до природного середовища. Він ставив перед собою завдання створити таку школу, яка стала б частиною світу дитини, яку б вона поважала і цінувала і куди йшла б із радістю.

Концептуально Сухомлинський побудував свою книжку у формі особистого спілкування педагога з дитиною, з групою дітей, при цьому всі інші складники

педагогічного процесу наявні немовби на задньому плані, як тло.

Нагадаю, що аналізу книги «Серце віддаю дітям» присвячено досить багато статей, але мені хочеться сказати про те, про що не написано і що, власне, спровокувало тривалі поневіряння Сухомлинського та його книжки на шляху до її публікації.

Зміст книги, пропонована методика, манера викладу не те що наближають Сухомлинського до концепції вільного виховання, але безумовно віддаляють його від марксистсько-ленінської, радянської педагогіки. І хоча в передмові він посилається на Н. К. Крупську та А. С. Макаренка як на найвищих для себе авторитетів, мені здається, що книжка найменше йде вслід логіці педагогічних поглядів цих вихователів. У самому ж тексті Василь Олександрович постійно покликається не на них, а на Льва Миколайовича Толстого, зачинателя ідей вільної школи, який стверджував, що головне завдання школи — збудити інтерес до навчання, що навчання мусить відповідати на питання, які ставить життя (насамперед сама дитина), а не вчитель.

Як доказ своєї аргументації Сухомлинський не раз наводить слова Костянтина Дмитровича Ушинського про особливості дитячого мислення, про необхідність розвивати дослідницький характер у дитини, а також про те, що навчання — це праця і вольові зусилля, а не тільки розваги й захоплене проведення часу.

Книжка «Серце віддаю дітям» показує, що надзвичайно великий вплив на особистість і педагогічний світогляд Сухомлинського справили Януш Корчак, до якого Василь Олександрович часто звертається на її сторінках. Його надихає справжній гуманізм польського педагога, він солідаризується з ідеями Корчака про повноцінність і самотність дитинства, про необ-

хідність “підійматися”, а не “опускатися” до розуміння дитини, та розвиває їх. Повага до дитини, безумовна підтримка дитинства виступає у Василя Олександровича абсолютною педагогічною істиною, як і в Корчака. Переважна увага до дітей з тяжкою долею, з різними особливостями розвитку в Сухомлинського теж походить від Корчака.

А якщо ми подивимося на контекстуальний простір книги ширше, не обмежуючись посиланнями і цитатами, то побачимо багато спільного з тенденціями та напрямками, що існували в той час поза радянським дискурсом. Наприклад, до кола педагогів, з ідеями яких книга є співзвучною, можна зарахувати і Рудольфа Штайнера, з його вальдорфською педагогікою, що сповідувала феноменологічний підхід до навчання і виховання дітей, а саме: живий досвід, спостереження, опис, осмислення, дослідницький характер праці, звернення до казок як жвавого та образного освоєння світу; погляд на вчителя як на духовного наставника.

Можна б продовжити цей ряд ім'ям Селестена Френе, який створив систему праці “сучасної школи” (активність, ініціатива, співробітництво, творчість) для бідних і знедолених дітей.

Ці ідеї, котрі були чужими радянській офіційній педагогіці, були суголосні думкам Сухомлинського, який у своїй книзі не вповні поділяє ідею розвивального навчання (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов), що тільки-но розроблялася в той час, а обстоює ідею образно-емоційного освоєння дитиною дійсності, її “одухотворення яскравими образами”, які формуються, виникають у підсвідомості (при цьому Сухомлинський посилається на З. Фрейда, І. І. Павлова), активізують мислення, пробуджуючи допитливість — головний, як він вважав, стимул і рушійну силу навчання дитини.

Їх носієм, провідником виступає слово, мова, на яких Сухомлинський вибудовує весь ланцюжок розумового процесу: від живого джерела думки, природи через дитину, вчителя до абстрагування, а потім — до формування духовності та в цілому культурного коду особистості. У той час (початок — середина 60-х рр. ХХ століття), коли переважне значення мали діяльнісний підхід, а також політехнізм і трудове виховання, таку велику увагу Сухомлинського до слова теж не вітали.

Ось яка книга писалася на початку 1960-х років. Василь Олександрович, без сумніву, надавав їй дуже великого значення; думаю, він розумів, що його книжка не вписується в рамці й чимало усталених кліше радянської педагогіки.

Дозволю собі нагадати читачеві, яким був той час. 1956 р. відбувся ХХ з'їзд КПРС, на якому М. С. Хрущов виступив із викриттям культу особи Сталіна, що було сприйнято як певний знак можливої демократизації суспільства і суспільного життя, його очищення. Ці наміри натхненно сприйняли інтелігенти-“шістдесятники”, які сподівалися на демократичні зміни. 1958 р. ухвалюють «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», котрий переорієнтував школу, яка давала переважно фундаментальні, “відірані від життя” знання, на трудову, політехнічну, таку, що дає певну професію.

І в цей час, ніби всупереч цим тенденціям у сфері освіти, але на хвилі демократичних очікувань та змін, Сухомлинський пише головну книгу свого життя...

Коли, якого року він розпочинає роботу над «Серцем»? Коли книжка потрапляє до видавництва? Як сталося, що вона спочатку була опублікована в Берліні, а потім уже — в Києві?

Свої пошуки я почала в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, куди ще на початку 1980-х років дружина Сухомлинської і моя мама — Ганна Іванівна Сухомлинська — передала багато матеріалів його великого архіву (Ф. 5097). У фонді Сухомлинського серед численних матеріалів є вісім варіантів рукопису книги «Серце віддаю дітям». Найраніший з них датується 1964 роком і має загальну назву «Виховання людини. Роки дитинства» (Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 179. – 320 арк.). Це означає, що Василь Олександрович на початку 1960-х рр. замислив тематично пов'язану серію книжок про виховання людини, почавши її з дитинства («Серце віддаю дітям»), продовжив книгою «Серце віддаю дітям. Роки отрочтва друге народження людини» (вийшла 1970 р. у видавництві «Радянська школа» як «Народження громадянина»). Працював він також над твором «Листи до сина» — про виховання юнацтва, але не встиг побачити його опублікованим (твір вийшов окремим виданням 1979 р.). У передмові до «Серця», яку ми вперше публікуємо в цьому виданні, В. О. Сухомлинський маркує цю книжку як першу з трилогії.

За рукописом 1964 р. можна припустити, що Сухомлинський почав працювати над цією темою приблизно 1962 року. Переглянувши рукописи в архіві, звіривши їх з опублікованим текстом 1969 року, я зупинилася на рукописові 1966 р. (Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 193) тому, що його текст максимально відповідав прижиттєвому виданню. Дуже важливим було те, що рукопис іще не мав змін та доповнень, внесених Василем Олександровичем за заувагами рецензентів і рекомендаціями видавництва.

У рукопису 1966 р. відсутні сторінки (від 131 до 158 — згідно з нумерацією Сухомлинського), і це усклад-

нювало роботу. Пошук привів мене до рукопису 1967 року (Ф.5097. Оп.1. Спр.180), вже переробленого Василем Олександровичем відповідно до редакційних вимог. Як з'ясувалося, ці сторінки він просто перекавав з рукопису 1966 року. На сторінках збереглася нумерація рукопису 1966 року (перекреслена Сухомлинським), і вони відрізняються від інших своєю текстурою (увесь рукопис 1966 року був другим примірником). На щастя, на них немає «кон'юнктурної» правки.

Отже, перед вами, читачу, рукопис книжки «Серце віддаю дітям» 1966 року. Рукою Василя Олександровича написано: «четверта редакція». У процесі звіряння цих текстів (опублікованого 1969 р. і рукопису 1966 р.) відразу ж виявилось безліч не те що розбіжностей, а, точніше сказати, доповнень, змін, вставок, ініційованих рецензентами, видавництвом. У цьому контексті хочу звернути увагу читача на те, що в первісному, авторському рукописі немає таких параграфів, як «Наші подорожі в світ праці», «Від світу речей — до суспільства. Що звідки береться», «Що таке імперіалізм», «З думкою про Комуністичну партію». Замість параграфа «Директор школи» є параграф із більш промовистою назвою: «Мої педагогічні переконання». Текст передмови в нашому варіанті також узятю з рукопису 1967 року (Спр.180). Назви й тексти параграфів подаються відповідно до рукопису 1966 року. У цьому-виданні ми фіксуємо всі, навіть найменші, зміни та розташовуємо їх у запропонованій нами структурі.

Аналізуючи ці зміни, зробити висновок про характер правок можна, навіть не читавши рецензій. Правки можна розбити на три групи. Перші, найвагомші, — ідеологічні: додаткове насичення текстів політико-ідеологічною риторикою (хоча якщо дивитись об'єктивно, то Василь Олександрович, з огляду на реалії, і сам від-

дав достатню данину цьому необхідному тоді складникові педагогічних текстів). На другому місці — вставки про ті педагогічні експерименти, що їх проводив не особисто автор, а колектив; про те, що Сухомлинський радився з “досвідченими вчителями” й що його ідеї підтримували і обговорювали в педагогічному колективі Павлівської школи. Рецензентів особливо дратував невимушений стиль Сухомлинського, виклад від власного імені, замість цього вони хотіли бачити загальноприйнятий стиль безособових педагогічних текстів.

І, нарешті, вставки, які я б назвала “теоретичними”: вони мають науковий, узагальнювальний характер. Василь Олександрович, змушений тривалий час працювати над книжкою, природно, багато що перо-осмислював, доходив нових висновків і, звичайно, додавав їх до книги. Мені дуже кортіло їх залишити в тексті, та оскільки вони є пізнішими, ми теж їх помістили у примітки.

Авторський текст В. О. Сухомлинського відтворено не буквально. Деякі розбіжності з рукописом таки залишилися. Вони другорядні й не стосуються основних думок або ідей. Під час відновлення тексту я орієнтувалася на прижиттєве видання книжки, адже правки в нього вносив сам Василь Олександрович. Моїм завданням також було зберегти впізнаваність, чільну канву книги «Серце віддаю дітям». Це виявилось нескладно, оскільки редакторські (не кон’юнктурні) правки були мінімальними.

“Кон’юнктурна” корекція тексту «Серце віддаю дітям», як і багатьох інших творів Сухомлинського, на цьому не закінчилася. Досить порівняти видання «Серце віддаю дітям» 1969 року і текст цього самого твору в п’ятитомному виданні «Вибраних творів» В. О. Сухомлинського (Т.3, 1977 р., — українською мовою;

Т.3, 1980 р.— російською мовою). Отож-бо добре, що “рукописи не горять”.

Родзинкою цьогорічного видання вважаю список дітей у розділі «Робота над рукописом», який я знайшла в особистому архіві Сухомлинського. Те, що в книзі показано живих, реальних дітей, з іменами (і прізвищами), надано їхні психічні й педагогічні характеристики, описано дійсні долі дітей та їхніх батьків, знайшло документальне підтвердження в зошиті, у якому Сухомлинський ретельно і скрупульозно вказав прізвища, імена дітей та їхні псевдоніми, назвав їхніх батьків, описав їхні особистісні риси, набуті та природжені. У першому і другому варіантах рукопису «Серця...» діти мали не тільки імена, а й прізвища, які в наступних редакціях були прибрані, а імена деяких дітей змінені. Всі діти з цьогошкільного зошиту впізнавані, їхні долі відповідають тому, як їх представлено в книзі.

Те, що дітей в «Серці...» персоніфіковано, описано їхнє життєве (і культурне) середовище, рівень їхнього інтелектуального й емоційно-морального розвитку, теж було незвичайним для тодішньої педагогічної літератури, яка оперувала усередненим поняттям “учень”, “школяр”. Підхід Сухомлинського неначе повертав до педології, такої популярної в СРСР 1920-х років, з її глибинним вивченням дитини. Опис нелегких і навіть трагічних доль дітей викликав у рецензентів обурення, протест. Такі “критики” писали, що Сухомлинський це все вигадав, що він очорнює “щасливе дитинство” радянських дітей.

Тепер спробуємо відновити всю історію публікації книжки.

Отже, ми знаємо, що книжка «Серце віддаю дітям» вийшла у видавництві «Радянська школа» 1969 р. Дуже довго не афішували, що книга вперше побачила світ 1968 р. в Німецькій Демократичній Республіці в берлінському видавництві «Volk und Wissen». Це суперечило видавничій політиці СРСР, виходячи з якої неодмінною умовою публікації книги за кордоном був обов'язковий її вихід у СРСР. В іншому випадку це вважалось політичним прецедентом, незалежно від змісту книжки.

Мене завжди цікавило, чому Василь Олександрович віддав свій рукопис до видавництва «Радянська школа». У мене склалося враження, що він не любив віддавати свої рукописи до цього видавництва, яке звіряло курс тільки за Московію, мало слабо виражену власну позицію, публікувало переважно підручники, методичні посібники та інтерпретаційну літературу. Книжка Сухомлинського навіть за своїм призначенням вибивалася з цього видавничого ряду, і він міг припустити, що її не зустрінуть із розкритими обіймами.

Василь Олександрович уже мав досвід спілкування з цим видавництвом. Наведу цитату з його листа до О. Г. Дзевєрін, співробітника Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, з яким він вів постійне листування: «Я так і знав, що ви будете дорікати мені: чому книжка вийшла в Москві, а не у нас, на Україні (йдеться про книжку «Педагогический коллектив средней школы».— М.: Учпедгиз, 1958. — О. С.). Це не моя вина. З рік лежав рукопис в Києві, одержав таку

рецензію... Хіба мені це не боляче? Я б не сказав, що хтось має особисто якусь неприязнь. Мені здається, що основною причиною тут є оте ж саме: "Дивіться, які ми погані..." Кожен вважає за честь для себе бити, троцити, висотувати з автора жили. Ніде правди діти, я вважав би для себе за честь, якби ця книжка вийшла в Києві".

До середини 1960-х рр. твори Сухомлинського вже досить часто виходили в московських видавництвах, і не тільки педагогічних. Завдяки цьому він мав велику аудиторію для ознайомлення зі своїми ідеями та змогу донести їх до широкого читача. З кожним роком Сухомлинський ставав усе більш запитаним, дедалі активніше виступав у жанрі публіцистики. Напевно, він запропонував рукопис «Радянській школі» тому, що московські видавництва вже працювали над іншими його книжками; або він міг думати, що в Києві таки буде легше опублікувати «Серце...», — можливо, він обрав саме таку тактику, виходячи з подальших кроків. Хто знає...

1963 року, вже під час роботи Сухомлинського над рукописом «Серця...», до Павлиша приїхала делегація вчителів з НДР, щоб познайомитися з Василем Олександровичем і його школою. Його статті й книги ще з 1961 року публікувалися в німецьких журналах і видавництвах. Серед учасників делегації був Юрген Польцин, учитель, директор школи-інтернату, потім керівник Центру трудового навчання, з яким у Василя Олександровича згодом склалися дружні стосунки.

Зустрічаючись і розмовляючи з гостями в Павлиші, Василь Олександрович, як він це часто робив, окрім інших тем, торкався й того, над чим він працює, які проблеми його хвилюють. Можливо, він показав рукопис «Серця...», і, думаю, гості захотіли побачити цю книжку виданою в НДР.

Хай там як, але ідея опублікувати книгу «Серце віддаю дітям» одночасно в двох країнах (або в НДР одразу ж після виходу з друку в СРСР) набула реальних рис, про що читаємо запис у «Каталозі нових книг СРСР» (№34.– 1966 р.) бюлетеня «Міжнародна книга».

Подальший шлях перетворення рукопису на книжку я відновлювала з листування Сухомлинського з видавництвами. Листування з німецькими колегами зберігається в ЦДАВО України (Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 1120), з видавництвом «Радянська школа» — там само, у фонді Сухомлинського (Спр. 990). Натомість архів українського видавництва надзвичайно бідний, несистематичний, у ньому не збереглося практично нічого, що стосувалося б нашої теми (Ф. 819. Оп. 3).

Точну дату надсилання Сухомлинським рукопису до видавництва «Радянська школа» мені встановити не вдалося, але думаю, що це середина 1963 року. Про це свідчить і лист із видавництва від 15.07.1963 р. за підписом головного редактора Є. Тополь, де зокрема сказано таке: «Видавництво «Радянська школа» схвально ставиться до Вашої пропозиції про видання книги, в якій було б у широкому плані висвітлено систему виховної роботи школи. Але для вирішення питання про строк видання, обсяг, мову книги і т. д. нам потрібно ознайомитися з рукописом. Можливо, слід було б разом з Вами продумати і уточнити саму назву книги. Тому, в разі Вашої згоди, просимо надіслати рукопис до видавництва для ознайомлення» (Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 983.– Арк. 28). Є всі підстави вважати, що мова йде саме про книжку «Серце віддаю дітям».

Імовірно, повернувшись до НДР, Юрген Польцин переговорив про можливість видати книгу «Серце віддаю дітям» із впливовими функціонерами від освіти, які «дали добро» на її публікацію в НДР одночасно з публі-

кацією в СРСР. Цими людьми були Герхард Нойнер, директор Науково-дослідного інституту педагогіки в Берліні, згодом Президент Академії педагогічних наук НДР, а також Маргот Гоннекер, міністр освіти НДР, дружина Еріка Гоннекера, першого секретаря Соціалістичної єдиної партії Німеччини, керівника НДР.

Як свідчить листування, рукопис у видавництво передав Герхард Нойнер у серпні 1965 року. Цілком імовірно, Василь Олександрович під час своєї першої поїздки до НДР у складі делегації працівників освіти УРСР 1965 р. зустрічався з Юргеном Польцином і, познайомившись із Герхардом Нойнером, передав йому рукопис книги — ґрунт для цього вже було підготовано.

Сприйняття книжки в НДР теж не було простим і безхмарним. Освіта молодій країні тільки ставала на “соціалістичні рейки”, і, судячи з предстваленого тут листування, керівники освіти найдужче боялися відхилитися від “генеральної лінії”, яку визначали з СРСР, вони прагнули перейняти в цілому авторитарну модель навчання, орієнтовану на здобуття знань, усіляко відмежовуючись від недавнього минулого, від ідей реформаторської педагогіки, популярної в досоціалістичний період, з її активністю, самодіяльністю, свободою проявів особистості дитини. Водночас опис побуту українського села 1950-х рр., дуже, по суті, злиденного, особистого життя маленьких дітей, їхніх родин, на які незабутній вплив мали війна і німецька окупація, теж, загалом, сприймали насторожено, про що також свідчить листування з німецькими видавцями.

1966 року Василь Олександрович знову відвідав НДР як учасник і доповідач Міжнародної наради в Потсдамі з проблем трудового виховання. Цього разу він їхав уже до своїх друзів, які підтримували його самого і його працю. Він побував у редакції видавни-

цтва «Volk und Wissen», де редактор Рут Каліновскі вже працювала над книжкою.

Але після того, як Сухомлинський отримав рецензії з видавництва «Радянська школа», що вимагали докорінно переробити концептуальні, надзвичайно значущі для педагога думки і рукопис загалом, ідея випустити книгу одночасно в двох країнах — УРСР і НДР — почала поступово переходити в царину фантастики. Читачеві буде цікаво прочитати рецензії з особистого архіву Василя Олександровича, наведені в нашій книжці.

Українська сторона всіляко затягувала публікацію, змушуючи переробляти рукопис. Василь Олександрович, не бажаючи змінювати концептуальні речі, терпляче і покійно вносив правки одночасно в два тексти, які перебували в українському та німецькому видавництвах. Німецькі колеги дивувалися необхідності нескінченно переробляти текст, це можна зрозуміти з листування.

Не випускаймо з уваги, що наставав 1967 рік — час випробувань і потрясінь для Василя Олександровича, коли після початку публікацій у часописі «Народна освіта» статей «Етюди про комуністичне виховання» на його адресу з'явилися офіційні звинувачення в «абстрактному гуманізмі». Ця дискусія всебічно представлена в моїй книзі «Етюди про В. О. Сухомлинського. Педагогічні апокрифи», що вийшла у видавництві «Акта» 2008 р.

Загальне тло несприйняття офіційними особами ідей Сухомлинського, негативні імпульси й оцінки, які йшли з Москви, дуже чітко вловлювалися в Києві. І, звичайно, радянське видання, хоча й доповнене відповідно до зауважень рецензентів, завмерло. У такій ситуації поява цієї книжки була б проблематичною,

якби німецьке видавництво (через Герхарда Нойнера і Маргот Гоннекер, яка була однокурсницею Юргена Польцина в інституті) не домоглося рішення випустити «Серце віддаю дітям» окрегим виданням, не чекаючи на вихід у світ української книги, тобто незалежно від «Радянської школи» (Сухомлинський про це дізнався з листа від 17.09.1967 р.).

1968 року книжка виходить у НДР. Це було прикрою несподіванкою для радянських видавців, які думали, що коли книжка не вийде в Києві, то це автоматично усуває її появу в Берліні. Факт наявності (хай навіть у НДР) не виданої в СРСР книги був неприпустимим для радянської політико-ідеологічної видавничої політики.

В. О. Сухомлинський дістав свою порцію осуду і партійної критики, але становище треба було виправляти. Й ось у редакції естетичного виховання видавництва «Радянська школа» в терміновому порядку виходить у світ стражденна книга (здано в набір 22.V.1968 р., підписано до друку 29.I.1969 р.).

Думаю, що Василь Олександрович, попри всі перипетії, зустрів її появу з великою радістю.

Вийшовши досить скромним для радянських видань накладом у 40000 примірників, книжка «Серце віддаю дітям» почала свою, можна сказати, триумфальну ходу по країнах і континентах. За підрахунками Ганни Іванівни Сухомлинської (найточнішими, хоча далеко не вичерпними) її видавали 55 разів 30 мовами світу (на 1998 р.) багатомільйонними накладками. Саме видавництво «Радянська школа» видавало її 11 разів, іноді двічі на рік, а німецьке видавництво «Volk und Wissen» сім разів. У різних друкованих виданнях опубліковано понад 70 відгуків та рецензій. Ми подаємо в цьому виданні ті з них, які присвячені лише книзі

«Серце віддаю дітям», — із плином часу в публікаціях більше обговорюють творче впровадження розвинених у ній ідей та практику роботи різних навчально-освітніх установ.

Хочу особливо відзначити видання «Серце віддаю дітям» 1998 р. (Гамбург, Німеччина), яке здійснила своїм коштом німецька дослідниця творчості Сухомлинського доктор Еріка Гартманн. Вона прагнула показати західнонімецькому читачеві, що ця книжка цінна насамперед своєю педагогічною філософією, що ідеологія в ній є вторинною. Доктор Гартманн радилася зі мною щодо вилучення з тексту надто ідеологічно насичених уривків, я ж заперечувала проти цього і, як виявилось, не мала рації.

Педагогічна громадськість України висунула В. О. Сухомлинського та його книжку «Серце віддаю дітям» (видання 1973 р.) на здобуття найвищої нагороди УРСР — Державної премії посмертно, що теж було безпрецедентним. Премія була вручена Ганні Іванівні Сухомлинській 1974 року.

Кілька уточнень щодо структурування текстів. Книга «Серце віддаю дітям» друкується за архівними першоджерелами. Зміни та доповнення, внесені Василем Олександровичем до пізніших варіантів через «побажання» рецензентів і видавництва, а також ті, що ввійшли в текст 1969 р., подано у примітках. Їх уміщено в структурі тексту на парних сторінках і наведено дрібнішим шрифтом. Той матеріал, що у процесі редагування був вилучений, відновлено на своєму місці й позначено письмівкою.

Усі виділення в тексті (жирним шрифтом) зроблено Василем Олександровичем.

У розділі «Редакційні стратегії» листування Сухомлинського з видавництвами, як українським, так і німецьким, розташоване строго у хронологічному порядку, як і офіційні рецензії на книгу, і бібліографічні покажчики.

Отже, читачу, ти тримаєш у руках незвичайну книжку Василя Олександровича Сухомлинського з добре знайомою назвою «Серце віддаю дітям». Ця назва сьогодні відома практично всім і має досить широкий асоціативний ряд. Щонайперше вона пов'язана з ім'ям Сухомлинського, який увів її в суспільний і педагогічний дискурс більше ніж 40 років тому. Поступово цей вислів перетворився на стійкий — певне, тому, що він характеризує професію вчителя, відображає її глибинну суть і неминущу цінність — любов до дітей. Сьогодні під назвою «Серце віддаю дітям» проводять конкурси на звання найкращого вчителя і різні тематичні заходи, створюють клуби, номінації тощо. Це свідчить про те, що педагогічне середовище поділяє гуманістичні ідеї Василя Олександровича щодо вчителя, дитини та навчання, — хай навіть це словосполучення стає символом, із плином часу все більше відокремлюючись від свого автора.

Сьогодні, якщо набрати «Серце віддаю дітям» в Інтернеті, то пошукові системи знаходять 2540000 посилань. Це, погодьтеся, доволі багато. Проте цей широковідомий, узагальнений вислів перш за все відсилає нас до першоджерела книжки «Серце віддаю дітям». Прочитаймо ж її ще раз, такою, якою її писав Василь Олександрович Сухомлинський — із думкою про дитину, її розвиток, її щастя.

Ольга Сухомлинська